

УДК 316.747.8

Н. Є. Доній, д. філос. н.,
професор**СТИГМА В'ЯЗНИЦЕЮ ЯК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ БАР'ЄР
У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ**

Актуальність теми дослідження. Зазначено, що в'язниця, попри зміни, залишає незмінним правило – той, хто хоч раз потрапив в її простір за вироком суду, назавжди стає учасником гри під назвою «стигма», правила якої набувають сили закону, змінюючи поведінку людей, їх раціональність, взаємодію та комунікацію з іншими.

Постановка проблеми. Попри те, що людина має постійно комунікувати сучасний соціальний простір, на рівні окремих соціальних груп, демонструє збільшення тенденції до соціальної ексклюзії через таверування тих, хто чимось відрізняється від домінуючої групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результативним підходом до дослідження стигми та стигматизації виглядає комунікаційний напрямок, в дискурсі якого представлені праці П. Бурдьє, Ю. Габермаса, Г. Кравченкової, Г. Свистунової та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Перепони для комунікації в ситуації в якій передбачено взаємодію можуть розглядатися як лакмус встановлення бар'єрів перед деякими індивідами. Такий ракурс оцінки на випадки виведення за межі соціального простору певних груп осіб є одним з тих, що підштовхує науковців звертатися до аналізу феномену стигми як причини ексклюзії.

Постановка завдання. Мета публікації – розглянути феномен «стигма в'язницею» як причину соціально-комунікативного бар'єру при міжособистісній взаємодії щодо особи, яка має власний етап перебування за ґратами.

Виклад основного матеріалу. Соціальний простір завжди категоризує людей та встановлює критерії нормальності чи аномальності й на основі співвіднесення з виділеними критеріями виставляє бар'єри щодо тих, хто не відповідає критеріям норми. Особи, які мають власну історію в'язничного буття, є саме тими, хто сприймається як аномальність та загроза, а тому піддаються стигмі. Стигма в'язницею, в свою чергу, стає соціально-комунікативним бар'єром, задача якого не допустити розгортання комунікації в ситуації міжособистісного контакту.

Висновки. Стигма в'язницею є причиною соціально-комунікативного бар'єру при міжособистісній взаємодії з особою, яка відбувала строк у виправній установі. Фактором такої стигми є страх перед Іншим, який, через вплив соціальних стереотипів й упередження, сприймається як загроза та небезпека.

Ключові слова: в'язниця; стигма; стигматизація; соціальна ексклюзія; соціально-комунікативний бар'єр; соціальні стереотипи; упередження.

N. Y. Donii, Doctor of Philosophy,
Professor**STIGMA BY PRISON AS SOCIAL AND COMMUNICATIVE BARRIER
FOR INTERPERSONAL INTERACTION**

Urgency of the research. Despite the current changes in the penitentiary system of many countries, it is stated that prison leaves the rule unchanged - one who at least once has entered its space by a court judgment forever becomes a participant in the game called "stigma", the rules of which acquire the force of "law" by changing the behavior of people, their rationality, interaction and communication with others.

Target setting. Although the fact that a person must permanently communicate the modern social space at the level of individual social groups, demonstrates an increasing tendency to social exclusion through stigmatizing those who are somewhat different from the dominant group.

Actual scientific researches and issues analysis. Nowadays, a communication line in which discourse is presented in publications by P. Bourdieu, J. Habermas, H. Kravchenkova, H. Svistunova is considered to be an accomplished approach to study stigma and stigmatization.

Uninvestigated parts of general matters defining. Hampering communication in the situation which allows an interaction is a detector of placing barriers for some individuals. This perspective of assessing the cases of removal from the social space of certain groups of people is one of the factors that encourage scientists to turn to the analysis of the phenomenon of stigma as reasons for exclusion.

The research objective. The research aims to reveal the phenomenon of "stigma of prison" as the reason to set up social and communicative barriers to interpersonal interaction with an individual who has in the life stage of was behind bars.

The statement of basic materials. Social space always categorizes people and is based on correlation with the selected criteria sets barriers for those who do not meet the criteria of the rule. People who have their own history of imprisonment are the ones who are perceived as threatening and therefore exposed to stigma. The stigma of prison, in its turn, becomes a social and communicative barrier, which task is to prevent the development of communication in a situation of interpersonal contact.

Conclusions. The stigma of prison causes placing social and communicative barriers to interpersonal interaction with an individual who has discharged the term of sentence at penal institution. The factor of such stigma is the fear of the Other, which, due to the influence of social stereotypes and prejudices, is perceived as a threat and danger.

Keywords: prison; stigma; stigmatization; social exclusion; social and communicative barriers; social stereotypes; delusions.

DOI: 10.25140/2412-1185-2019-2(14)-34-41

Актуальність теми дослідження. В останні роки науковці частіше характеризують новітній соціальний простір як «глобалізований», підкреслюючи тим самим, що тенденція всеохоплення, яка відбувається в ньому, прослідковується практично в усіх державах світу. В просторі держави глобалізація детермінує суттєві трансформації складових й обумовлює гнучкість елементів наддержавності. Однак, здається є державна інституція, яка, попри глобалізаційні трансформації, майже не змінюється й є метафізичним за суттю феноменом. Мова йде про в'язницю, яка попри зміни, що характеризують на даний час пенітенціарні системи багатьох країн (приватизація пенітенціарних закладів, зростання в'язничного населення, перегляд цілей покарання, переосмислення сутності праці ув'язнених), залишає незмінним правило – той, хто хоч раз потрапив на проживання в її простір, стає назавжди учасником гри під назвою «стигма», правила якої набувають сили «закону», змінюючи поведінку людей, їх раціональність, взаємодію та комунікацію з іншими.

Постановка проблеми. По суті, людина має постійно комунікувати та вступати у різного роду стосунки. Утім, сучасний соціальний простір, який має серед характеристик прикметники «глобалізований» та «інформаційний», на рівні окремих соціальних утворень демонструє не закономірний рост прагнення до комунікації та соціальної згуртованості, а, навпаки, прояви аутистичних форм поведінки, дистанціювання, відторгнення, байдужість та егоїзм. В останні півтора століття відхід від комунікації підживлюється в основному ціннісною аномією соціального простору. Однак, найбільш негативно на соціально-комунікативний процес впливає ігнорування здорового глузду щодо доцільності відмови від такого явища як соціальна ексклюзія, реалізованого тавруванням тих, хто чимось відрізняється від загалу. Це парадокс, адже замість задекларованого й пропагованого принципу орієнтації на глобалізацію, гуманізм і толерантність у реальності новітній соціальний простір існує переважно за принципом виключення Іншого, який сприймається як носій знаку «небезпека життю». В науковому дискурсі таке таврування окремих груп індивідів отримало назву «стигма» і, як правило, воно конструюється стосовно тих представників соціального простору, чиї система та ієрархія цінностей сприймаються як такі, що чинять загрозу та йдуть врозріз із загальноприйнятими. Відтак, наслідок такої конструкції стосунків між індивідами саме той, про який було зазначено: замість комунікації, соціальний простір вибудовує бар'єри і демонструє дистанціювання, ігнорування та, нерідко, ворожість.

Особливо чітко такий наслідок проявляється стосовно осіб, які мають в життєвій історії конфлікт із законом і строк відбування покарання у в'язниці. Взагалі, соціальний простір, усвідомлюючи зростання кількості тих, хто має таку історію, намагається якимось чином вирішити задачу щодо переведення соціальної комунікації в конструктивне русло. Так, важливість нормалізації та безбар'єрності комунікації як складового елементу «системи цивільного контролю» за пенітенціарною системою, продемонстрував круглий стіл «Український вимір пенітенціарної ідеї», який був проведений в травні 2015 р. в Українському католицькому університеті (м. Львів). Метою круглого столу було означено допомогу суспільному діалогу в соціальному, студентському та академічному середовищі для кращого розуміння пенітенціарної ідеї, ресоціалізації засуджених, які відбували строк покарання у виправній установі. З другого боку, дискримінація, яка йде супровідним елементом стигми таких осіб, є частіше об'єктом декларативного обговорення й не зникає після його закінчення, адже обговорення не знімає наявність у індивіда життєвого відрізка, що припав на в'язницю і який для загалу виступає маркером приналежності особи до асоціальної системи цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, який був проведений для розкриття заявленої теми публікації, включив розгляд двох блоків джерел. *Перший блок*, доволі значний за об'ємом, охопив дослідження і публікації, що присвячені проблемі стигми та процесу стигматизації. Дослідження, які сконцентровані на проблемі присутності в соціальному просторі феномена стигми демонструють, що на сьогодні існують різні теоретичні підходи до пояснення його суті та передумов поширення: теорія міжгрупових протиріч (М. Шеріф, Д. Кемпбелл), теорія соціального впливу (Г. Олпорт, С. Левін, Дж. Сіданіус), теорія «козла відбувайла» (Т. Дуглас), теорія «авторитарної особистості» (Т. Адорно) й ін. Не менш результативним підходом дослідження стигми та процесу стигматизації виглядає комунікаційний напрямок, в дискурсі якого представлені праці П. Бурдьє, Ю. Габермаса, Г. Кравченкової, Г. Свистунової та ін. На даний час послідовники концепції Гоффмана доволі плідно працюють у сферах антропології, історії, філософії, культурології, педагогіки, соціології, соціальної психології, криміналістики (Н. Белоносова, Дж. Брюс, О. Вахл, І. Гурович, Р. Клек, А. Криф, Б. Лінк, Ю. Сироткін, О. Тараканова, Л. Тушинцева, М. Стефен, Дж. Фелан, Т. Хазертон, М. Хебл, Дж. Халл, М. Чутора та ін.).

Другий блок включив дослідження соціальної комунікації. Як відомо, теоретичне опрацювання ідеї комунікації в соціальному просторі прослідковується ще у Платона, Аристотеля, Цицерона, Марка Аврелія та Августина Блаженного. Віхою у розвитку даної проблематики вважається ідея Н. Макіавеллі щодо регулювання державою конфліктів через комунікації між прошарками населення. Ця ідея стала одним із поштовхів у розвитку теорії суспільного договору (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо) та теоретичного обґрунтування К. Ясперса і М. Бубера щодо співвідношення «історичний процес – суспільство – комунікація». На даний час значущими публікаціями з теорії соціальної комунікації та діалогу є роботи: М. Василика, Л. Володіної, В. Грачова, В. Кашкіна, В. Конечького, Б. Маркова, В. Маслової, Г. Почепцова, О. Соколова, Ф. Шаркова, І. Яковлева та ін. Значний інтерес при вивченні комунікаційного простору представляють роботи дослідників: А. Гусейнова, Л. Крисина, В. Межуєва, Л. Мікешиної, В. Миронової, О. Панової, В. Плахова, О. Попкової, А. Разумова, Н. Розенберг, В. Стьопіна та ін. Вітчизняний філософський дискурс в межах якого розгортається дослідження багатовимірності комунікації представлений науковими публікаціями І. Артамонової, Е. Батаєва, М. Бойченка, І. Загрійчук, С. Пазиніч, Д. Руденка, В. Табачковського, І. Усанова, Н. Хамітова, О. Хоми, В. Чернікова, В. Шаповала та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Переважна більшість публікацій, що присвячені проблемі соціальної комунікації, стверджують, що міжособистісна взаємодія є визначальною якістю соціально-гуманітарної сфери. Це означає, що відсутність комунікації в ситуації де передбачено взаємодію та діалог може розглядатися як лакмус встановлення бар'єрів щодо індивідів і приховування певного виду конфлікту та опозиційності. Такий погляд на випадки ігнорування соціальним простором певних груп осіб є одним із факторів, що підштовхує науковців звертатися до аналізу феномена стигми. Стигма в перекладі з латинської означає «клеймо ганьби, ознака, відкрита рана» і походить від грецького «укол», «опік», «клеймо». Автором концепції стигми визнано І. Гоффмана, який в 1963 р., визначив стигму як фізичну чи соціальну ознаку, що вказує на ганебний статус індивіда [9, с. 2]. І. Гоффман, вважаючи, що давні греки додумалися до стигми як форми тілесних знаків для позначення чогось незвичного чи поганого в моральному

вигляді особи. З другої половини XIX ст. слово «стигма» стало використовуватися в переносному сенсі як «мітка», «ганебне клеймо», а пізніше, в соціальній роботі воно стало сприйматися як «особливість, що розходиться із загальноприйнятими нормами або стереотипами, приписаними індивіду або групі і, отже, небажана» [1, с. 313]. Стигма – це «риси, що «маркують» людину як таку, яка «збиткова, обмежена, дефективна і, загалом, небажана» [5, с. 195]. Поняття соціальної стигми зазвичай стосується будь-якої характерної ознаки, яка виділяє її носія як людину, що не визнана даною культурою або визнана за нижчу за статусом. Стигма може бути пов'язана з хворобами, що відносяться до класу «підвищений соціальний ризик», фізичними вадами, заплямованою репутацією, приналежністю до соціальної групи, до якої відносяться з презирством або просто з поняттям «Чужий». Спільнота виключає таку людину, захищається від неї. Відтак, присутність феномену стигми ставить питання про доцільність спрямовування зусиль на пошуки рішення задачі щодо створення ефективних механізмів зменшення його прояву в соціальному просторі через категоризацію людей як «загроза» та «зайві для суспільства». Це складне завдання, адже у новітньому соціальному просторі, як відзначив відомий кримінолог Н. Крісті, склалася ситуація, що характеризується невичерпністю джерела вчинків, які можна визначити як злочин [2, с. 15-16], а тож і зростанням осіб, які перетворюються на злочинців і підпадають під зазначені категорії.

Постановка завдання. Виходячи з наведеного вище та з факту браку комунікації з тими, хто визнаний винним у скоєнні злочину і відбув покарання в умовах виправної установи, зазначаємо, що така ситуація не часто стає об'єктом та предметом наукової рефлексії. Тож, маємо намір представити власне бачення впливу історії в'язничного життя окремого індивіда на розгортання щодо нього процесу нанесення стигми (в подальшому будемо використовувати категорію «стигматизація») та зведення соціально-комунікативного бар'єру, який ускладнює момент міжособистісної взаємодії.

Мета публікації – розглянути феномен «стигма в'язницею» як причину й форму соціально-комунікативного бар'єру при міжособистісній взаємодії щодо особи, яка не відповідає континууму соціальних норм і цінностей через наявність життєвого етапу перебування у в'язниці.

Виклад основного матеріалу. Одним із діючих механізмів у сфері соціального контролю є зміни в суті функцій, які виконуються соціальним простором стосовно тих, хто порушив закон. Тож, на даний час, в західних країнах на законодавчому та практичному рівнях вже відбувся функціональний перехід від юстиції кари (retributive justice) до юстиції, що відновлює (restorative justice). В Україні, на жаль, навіть пропри розроблені та прийняті державні програми, відновлювальна юстиція досі залишається найбільш проблемною сферою реалізації державою виконавчих функцій, а тому практики, поєднуючи зусилля з теоретиками, ще намагаються підібрати рецепти зміни взаємостосунків і відношення соціального простору до людей, які мають в минулому власну в'язничу історію. Таке прагнення спонукає дослідників звертатися до досягнень сучасної гуманітаристики й особливо детально розглядати здобутки в сфері комунікології (комунікативістики), завдяки яким встановлення діалогічного зв'язку та сприяння у поновлення індивіда як соціального суб'єкта та громадянина має проходити більш-менш гладко і без серйозних складнощів.

Взагалі, в комунікології вже детально визначені ті фактори, які забезпечують стійкість й ефективність комунікації. До таких факторів, як правило, відносять: справність контактів, достатню кількість каналів зв'язку, повторюваність інформації, єдність знакової системи та ін. Брак одного з елементів призводить до несправності та розриву мережі, до порушення передачі/отримання інформації. Цей принцип стосується усіх видів комунікації й соціальна комунікація не є виключенням. Проте, сучасна ситуація у системі побудови соціального комунікаційного простору дає привід для висновку щодо присутності обмежень і бар'єрів при розгортанні соціальної комунікації між соціумом і тими, хто має відношення до пенітенціарної системи. Причин цьому декілька і фактично вони стосуються двох категорій осіб, які входять до її простору: персоналу пенітенціарної системи та осіб, які відбувають покарання за скоєні злочини.

Так, якщо з'ясувати причини щодо неактивності в комунікаційному просторі представників першої групи, то виявляється, що пенітенціарна система в особі персоналу установ сама залишається «не прозорою» для соціального простору. Часто саме персонал демонструє неконструктивність взаємодії з громадськістю, протиставляючи себе «ми» та «вони», де другі – це особи цивільні, ті, які не мають досвіду роботи у системі та не відчули й не розуміють

специфіки служби в виправних установах. Однак, враховуючи що персонал пенітенціарної системи поза робочим часом є представниками громадськості, то питання комунікативної взаємодії між ними й громадськістю не є наболілим й соціально гострим. Щодо іншої групи, тих, хто відбуває/відбув покарання, така взаємодія практично відсутня й часто з боку соціуму навіть не розглядається як ймовірна. Виною цьому є погляд на злочинця, як на особу, яка не несе своєю присутністю в соціальному просторі нічого соціально цінного та є абсолютно асоціальною. Останнє, до речі, ще в 30-ті рр. ХХ ст. заперечив Ф. Танненбаум стверджуючи, що: «злочинець – це цілком соціальний індивід; він вбудований в життя, і він зовсім не те, за що його мають. Говорять, що він невживчивий, проте в своїй групі він може бути цілком поступливий, говорять, що він «асоціальний», в дійсності ж у нього є усі дані, за якими членів інших груп ми визначаємо як цілком соціальних» [10, с. 59]. Тож справа не в асоціальності. Справа в тому, що особа, яка має власну в'язничу історію, для соціального простору фактично є носієм ознак «загроза» чи «носій небезпеки» і агентом страху. Останній і детермінує возведення соціально-комунікаційного бар'єру, який дуже важко прибрати, адже він є не стільки фактором відносної перепони, яку суб'єкт встановлює на шляху небажаної, втомлюючої чи небезпечної інформації, скільки виступає абсолютною перепорою, що породжена сукупністю певних складових та яка є результатом соціальної стигми в'язниці. Чому саме такий умовивід?

Справа в тому, що питання комунікативної взаємодії із соціальним світом для осіб, які перебували й вийшли з місць позбавлення волі, часто трансформується у питання підтримки, відновлення старих чи встановлення нових зв'язків-відносин. Основними факторами проблеми дефіциту комунікативної взаємодії у осіб зі в'язничною історією є: фізична ізоляція від суспільства, що детермінує духовну й інформаційну капсуляризацію; порушення в емоційній сфері; руйнування позитивних відносин із сім'єю; період перебування в несприятливому середовищі й ін. Однак, визначальним фактором є те, що після вироку людина, яка засуджена до в'язничого строку, втрачає в очах соціуму людськість і стає носієм ознак речі. Зазначимо, встановлення комунікативної взаємодії передбачає, що в ній присутні люди, а не речі, що людськість йде в поєднанні з людяністю.

Проголошена як одна з цілей соціального простору гуманізація передбачає орієнтацію на людяність як якість, що робить людину людиною й, якщо мова йде про тих, хто відбуває ув'язнення, то надає часто втраченої після вироку суду аксіологічної складової. Людяність, без прив'язування до ситуації в якій вона проявляється, означає діяльне співпереживання відносно Іншого/Інших («othering»), яким би цей Інший не був Чужинцем. Гуманізація актуалізує цінність людського існування (Я та Іншого), гідність, права та свободи кожної людини, а людяність виступає «буттєвою основою суспільної моралі та особистісної моральності» [4, с. 29]. Проте, проголошення не означає реальних дій, а тому особа, яка потрапила за ґрати, після ідентифікації зі статтею, за якою кваліфікується її злочин, стає річчю й позбавитися цього ярлика-якості для неї практично не можливо. Оречевлення людини та намагання її контролю через возведенні перепони йде, таким чином, в розріз із умовою, що в процесі гуманізації людина і соціальний світ взаємопов'язані й не можуть існувати один без одного, адже один вплетений в другого й передбачає взаємодію без переривання зв'язків, без ізоляції. Відтак, комунікація в міжособистісній взаємодії не тільки має ґрунтуватися на позиції гуманізму та гуманізації, але також має виходити з положення, що небезпечно виключати людину із світу/соціального простору, адже можна виключити/втратити з часом й себе.

Іншим моментом появи такого комунікативного бар'єру є факт, що, соціальний простір завжди категоризує людей та формулює перелік якостей, за якими відбувається категоризація. Він встановлює критерії нормальності/допустимості чи анормальності й на основі співвіднесення з виділеними критеріями виставляє обмеження в доступі тим, хто не відповідає критерію «норма». Взагалі, категоризація людей є супровідною рисою та принципом існування соціального простору, адже дозволяє виділяти в ньому «своїх» (інгрупа) та «чужих» (аутгрупа). Основою для категоризації індивідів, зазвичай, є механізми, що дозволяють виносити судження про Інших людей більш економно та виходячи з установок і зацікавленості в об'єкті. Як правило, основою віднесення людини до певної соціальної категорії є результат ідентифікації ознак й наявності або відсутності у неї того переліку ознак, який цікавить соціальний простір. За відсутності бажаних ознак соціальний простір підштовхує представників домінуючої групи до встановлення бар'єрів і соціальної ексклюзії (виключення) осіб, хто до цієї групи не потрапив.

Наслідком ексклюзії стає «соціальна дискваліфікація», а значить, соціальна категоризація стає основою для побудови соціальних бар'єрів та соціальної ексклюзії.

На рівні окремих груп соціальне виключення характеризується прогресуючою маргіналізацією, адже супроводжується розмиванням аксіологічного компоненту, розривом соціальних зв'язків, втратою соціальної згуртованості та «в реальності узаконює нерівну здатність індивідів пристосовуватися до швидких змін» [6, с. 142]. Повсякденне буття демонструє, що практика соціальної ексклюзії тієї чи іншої людини чи групи людей доволі поширена й починається з активізації механізму стереотипів і упереджень. Соціальний стереотип діє через ущільнення інформації завдяки використанню ряду логічних і практичних прийомів її обробки. Ці прийоми дозволяють виразити більший об'єм інформації в більш чітких формулюваннях та в стислій (навіть до окремого поняття) формі, а саме в якості законів, принципів, заповідей, правил, лозунгів тощо, всього того що в масовій свідомості в несприятливих ситуаціях перетворюється на упередження.

Щодо упередження, то воно доволі таємниче явище, яке завжди було і досі лишається частиною людського існування. Упередження, якщо розвести його з соціальним стереотипом, – це «соціальна установка з викривленим змістом її когнітивного компоненту, внаслідок чого індивід сприймає деякі соціальні об'єкти в неадекватному вигляді» [3, с. 275]. Воно проявляється негативним (зрідка позитивним) ставленням, ворожістю або страхом і поведінкою уникання (наближення) певної соціальної групи, що супроводжується бажанням підпорядкувати або усунути цю групу (або наблизитися і долучитися до цієї групи). Особливості впливу упередження проявляються в тому, що люди краще сприймають і пам'ятають інформацію, що узгоджується зі стереотипами, які вони поділяють, і часто не усвідомлено ігнорують ту інформацію, яка ці упередження спростовує або заперечує. В буквальному розумінні упередження – це ірраціональне, негнучке ставлення до певної категорії людей. Таким чином, можна зазначити, що основними властивостями упередження є: ірраціональність, недоступність для розуміння і пояснення; неадекватність, невідповідність дійсності; ригідність-негнучкість, закритість для впливу.

Найбільш повну характеристику упередженню дав відомий дослідник міжгрупових відносин Г. Олпорт в книзі «Природа упереджень» (1954). Олпорт не тільки охарактеризував теоретичні основи упереджень, але й розробив шкалу для опису їхнього поведінкового компонента [див. 8]. Сформульовані Г. Олпортом ступені та проаналізовані теорії розгортання упереджень дали основу для подальших досліджень і виділення таких видів упереджень, як: 1) домінантні, що ґрунтуються на переконаннях у власній першості; 2) аверсійні, що засновані на сильних негативних емоціях (страх, ненависть, огида) [5, с. 78]. Якщо вести мову про прояв цих видів упереджень, то стосовно осіб, які мають власну в'язничу історію, вони діють комплексно, й, з одного боку, домінантні упередження дають право на стигматизацію інших через переконання, що першість й віртуальна перевага дозволяють так чинити, а аверсивні упередження спонукають уникати контактів із особами, які номіновані «злочинець». Таким чином, упередженість щодо осіб, які мають власну в'язничу історію, частково пояснюється бажанням додаткового чіткого відмежування «нас» від «них», «своїх» від «чужих».

Повертаючись до суті соціальних стереотипів, зазначимо, що вони є виявом, доволі стійких щодо змін, когнітивних схем, які формуються під впливом неусвідомленого емоційного оцінювання та ціннісних орієнтацій, що інтегруються у єдину систему концепції світу й є основою і виявом світоглядних орієнтацій людини. Психологи стверджують, що для людини потреба антиципації ймовірної загрози з боку невідомого об'єкта та суб'єктивність оцінювання потенційної небезпеки з боку предмета стереотипу обумовлюють оцінювання у «чорно-білих» категоріях й інтенсивність емоційних виявів. Через те, що індивідуальні стереотипи здебільшого формуються під впливом наявних суспільних стереотипів, а сила та ступінь поширеності стереотипу залежить також від наявної суспільної ситуації, їх можна розглядати як концентрований вияв соціальних установок, про що й вели мову Е. Аронсон, Д. Майерс, Б. Вейгл та ін. дослідники. Одним із маркерів дії стереотипів та упереджень є феномен стигми та стигматизації, який стосовно осіб з в'язничною історією не втрачає сили протягом всієї історії людства.

Стигма має великий і дієвий вплив на самосвідомість і поведінку людини та призводить до того, що людина ідентифікується виключно як носій негативних якостей і в цьому сконцентрована її соціальна небезпека. В результаті стигматизовані люди переживають сором, почуття провини і знедоленість. А це означає, що стигма небезпечна для стигматизованої та

стигматизуючої сторін: для стигматизованої людини, адже вона негативно впливає на її соціальну ідентичність (самостійність) і здатна викликати девіантність; для соціального простору, оскільки стигматизація певних груп завдає удару по суспільній моралі та призводить до конфліктів у межах цього простору. Це замкнене коло є, по суті, «драматизація зла» (Ф. Танненбаум).

Сучасний психолог С. Б. Савкіна, розкриваючи механізм стигми, зазначила: «Стигма часто інтерпретується як покарання, що послане конкретній людині чи групі людей як справедлива відплата за порушення норм, прийнятих у суспільстві. Стигматизованих людей можуть також притягувати до відповідальності за реальну або уявну шкоду, заподіяну спільноті, позбутися якої можна тільки вигнанням або ізоляцією цього згубного впливу. Триваюча присутність таких людей може поставити під загрозу виживання всієї групи. В подальшому таких людей виключають із соціуму, переслідують, перетворюють на «цапів-відбувайлів», виправдовуючись тим, що вони «інші», нелюди, і не відчувають тих самих почуттів, що відчувають «нормальні» громадяни. Їх страждання неминуче: вони згрішили і становлять загрозу порядку» [7, с. 9]. Можна сказати, що найчастіше під дію стигми підпадають ті, хто на думку суб'єкта належать до сфери, яка найбільш слабко ним контролюється та не піддається раціональним поясненням. Крім того, з наведеної цитати зрозуміло й те, що стигма осіб, які мають період тюремного ув'язнення, розглядається як продовження покарання та як форма соціального контролю за тим, щоб нормальні громадяни «не заразилися» під час міжособистісної взаємодії.

Дослідники соціальної стигми звертають увагу, що стигматизація може мати характер як зовнішньою, так і внутрішньою. Зовнішня стигма йде ззовні щодо особи й може пов'язуватися з приналежністю людини до певної групи чи може носити виключно індивідуалізований характер. У ситуації зовнішньої стигми людина стає об'єктом стигматизації з боку інших людей, а форми зовнішньої стигми можуть проявлятися по-різному: фізичне та психологічне насилля, моральне приниження, ігнорування та ін. Внутрішня стигма є результатом саморефлексії людини і вона формує у неї самосприйняття як носія якостей, що відносяться соціумом до ознак «соціальне тавро». Зазвичай індивід переживає і зовнішню, і внутрішню стигму дуже важко і часто це призводить до руйнівних психічних і соціальних наслідків. Проте, найбільш важкою є ситуація, коли індивід одночасно піддається зовнішній і внутрішній стигмі, тобто негативне сприйняття іншими доповнюється негативним самосприйняттям. В випадку стигми в'язниці, як правило, зовнішня та внутрішня стигми присутні в комплексі. Причина цього легко зрозуміла, адже особа, відбуваючи строк у в'язниці, має обмеження в спілкуванні та отриманні об'єктивної інформації, а це, в свою чергу, змушує великі проміжки часу, які в нормальному житті були б заповнені комунікацією з іншими, займати розміркованнями щодо скоєного злочину та картати себе через детерміновані почуття провини, каяття й сорому. Останнє і стає причиною внутрішньої стигми, або, іншими словами, самостигматизації. Тож, для більш-менш соціально-комфортного існування та нормалізації втраченої комунікації людина часто приховує інформацію про перебування у в'язниці, сподіваючи, таким чином, уникнути стигматизації та стигми при міжособистісній взаємодії. Однак, шлях приховування перебування у в'язниці не призводить до бажаного комфортного існування, адже в умовах глобалізованого соціального простору, існуючого за моделлю паноптикуму Бентама, це робити дуже важко і прихована «в'язнична історія» все одно розкривається. Тож, стигматизації стає ще більш болючою, а соціально-комунікативний бар'єр більшим, адже процес міжособистісної взаємодії в такому випадку поєднує в собі не тільки зовнішню і внутрішню стигми, але й ще більш категоричний стереотипний умовивід: особі, яка відбувала покарання у в'язниці не можна довіряти й приймати в простір комунікації.

Висновки. Отже, стигма в'язниці є формою соціально-комунікативного бар'єру при міжособистісній взаємодії щодо особи, яка не відповідає континууму соціальних норм і цінностей через наявність життєвого етапу перебування за ґратами. Стигматизація осіб із в'язничною історією розгортається через поділ суспільства на соціальні групи (домінуючу і субкультурні) та присутності в соціальному просторі сконструйованих соціальних стереотипів і упереджень. Саме наявність у людини життєвого етапу, який був пережитий у в'язниці, зупиняє соціальний простір від міжособистісної взаємодії та завдяки стигмі налаштовує на встановлення соціально-комунікативного бар'єру, задача якого – захист «нормальних» індивідів, від «ненормальних», адже набагато простіше нічого не мати спільного з тими, хто одного разу вчинив асоціально й був покараний за це, ніж намагатися їх зрозуміти та прийняти в своє коло спілкування. Тим паче,

що соціальний простір боїться таких осіб через те, що будь-який злочин виходить за межі раціональності, а, відтак, часто й не піддається однозначному трактуванню щодо мотивації та прогнозування майбутніх дій.

Література

1. Гулина, М. А. Словарь-справочник по социальной работе / М. А. Гулина. – СПб : Питер, 2008. – 400 с.
2. Кристи, Н. Контроль над преступностью как индустрия. Вперед, к ГУЛАГУ западного образца / Н. Кристи ; под общ. ред. Я. И. Гилинского; ред. и авторские примеч. Ю. Чижов; пер.с англ. А. Петрова, В. Пророковой. – 3-е изд. – СПб. : Алетей, 2012. – 208 с.
3. Маслюк, А. М. Вплив забобонів на психологію українців / А. М. Маслюк // Вісник Національного університету оборони України. – 2014. – № 3 (40). – С.273-279.
4. Мулярчук, Є. Життєсвіт людяності: повсякденність та час війни / Є. Мулярчук // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2016. – Вип. 7-8. – С.29-62.
5. Нельсон, Т. Психология предубеждений. Секреты шаблонов мышления, восприятия и поведения Тодд Нельсон; [пер. с англ.: С. Комаров, А. Боричев]. – 2. междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак; М. : Олма-пресс, 2003. – 384 с.
6. Погам, С. Исключение: социальная инструментализация и результаты исследования / С. Погам // Журнал социологии и социальной антропологии. Спец.выпуск: Современная французская социология. – 1999. – № 2. – С. 140-155.
7. Савкина, С. Б. Трудности организации паллиативной помощи для людей, живущих с ВИЧ/СПИД. Стигма и милосердие. Обобщение имеющегося опыта православного психолога / С. Б. Савкина // Свеча. Информационно-публицистический журнал. – 2007. – № 4. – С.9-11.
8. Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. – Cambridge: Addison-Wesley Pub. Co., 1954. – 537 p.
9. Goffman, E. *Stigma : Notes ones on the management of spoiled identity*. – Harmonds-worth, Pinguin-Book, 1986. – 147 p.
10. Tannenbaum, F. *Crime and community*. – New York: Columbia University Press, 1951. – 487 p.

References

1. Gulina, M. A. (2008). *Slovar-spravochnik po sotsialnoy rabote [Dictionary-reference book on social work]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
2. Kristi, N. (2012). *Kontrol nad prestupnostyu kak industriya. Vpered, k GULAGu zapadnogo obraztsa [Crime Control as an Industry. Forward to the Western-style GULAG]*. Ya.I. Gilinskii, Yu. Chizhov (Eds.). (A. Petrov, V. Prorokaia, Trans). (3rd ed.). Saint Petersburg: Aletheia [in Russian].
3. Maslyuk, A.M. (2014). *Vplyv zaboboniv na psykholohiyu ukrayintiv [The Influence of Superstitions on the Psychology of Ukrainians]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrayiny – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 3 (40), 273-279 [in Ukrainian].
4. Mulyarchuk, Ye. (2016). *Zhyttyesvit lyudyanosti: povsyakdennist ta chas viyny [Life of humanity: everyday life and time of war]*. *Multyversum. Filosofskyy almanakh – Multiverse. Philosophical Almanac*, 7–8, 29-62 [in Ukrainian].
5. Nelson, T. (2003). *Psikhologiya predubezhdeniy. Sekrety shablonov myshleniya, vospriyatiya i povedeniya [Psychology of prejudice. Secrets of patterns of thinking, perception and behavior]*. Saint Petersburg: Praym-Eurosign [in Russian].
6. Pogam, S. (1999). *Isklyucheniye: sotsialnaya instrumentalizatsiya i rezultaty issledovaniya [Exception: Social Instrumentalization and Research Results]*. *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. Spetsialnyy vypusk: Sovremennaya frantsuzskaya sotsiologiya – Journal of Sociology and Social Anthropology. Special issue: Contemporary French Sociology*, 2, 140-155 [in Russian].
7. Savkina, S.B. (2007). *Trudnosti organizatsii palliativnoy pomoshchi dlya lyudey, zhivushchikh s VICH/SPID. Stigma i miloserdiye. Obobshcheniye imeyushchegosya opyta pravoslavnogo psikhologa [Difficulties in organizing palliative care for people living with HIV / AIDS. Stigma and mercy. Generalization of the existing experience of an Orthodox psychologist]*. *Svecha. Informatsionno-publitsisticheskiy zhurnal – Candle. Information and journalistic journal*, 4, 9-11 [in Russian].
8. Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Mass, Addison-Wesley Pub. Co. [in English].
9. Goffman, E. (1986). *Stigma: Notes ones on the management of spoiled identity*. Harmonds-worth, Pinguin-Book [in English].
10. Tannenbaum, F. (1951). *Crime and community*. New York: Columbia University Press [in English].

Надійшла 23.11.2019

Бібліографічний опис для цитування :

Доній, Н. Є. Стигма в'язницею як соціально-комунікативний бар'єр у міжособистісній взаємодії / Н. Є. Доній // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2019 – № 2 (14) – С. 34-41.